

פרק א' בפתח משתנה העולם

עלה אויב בשערינו

אלול תרצ"ט - ספטמבר 1939

קיץ שכולו להט היה אותו קיץ של שנת תרצ"ט. הימים הבוערים כאילו חפצו לרמוז על גרעין תבערה הטמון בהם. החמה היוקדת הבריחה לכפרים הסמוכים רבים מתושביה של לודז'-עירי. הללו מצאו מרגוע משובב נפש באכסניות מלבבות בסמוך ליערות מוצלים, משופעים באויר צח. יצאו הנופשים מבתיים העירוניים ספוגי עשן הארובות שנפלט ממפעלי החרושת הענקיים שבלודז', ומצאו מפלט במקומות הנופש הקורצים.

חשבו אותם נופשים לישב בשלוה, אך פתע נחרדו הכל. בחטף עברה השמועה המוחצת: מלחמה !! ורכבות ארוכות - ארוכות החזירו העירה המון עם.

אנשים, נשים וטף נטלטלו במחי יד מאווירת המרגוע לטרור חושים ולאובדן עשתונות. איש לא ידע ולא האמין כי העתיד עשוי להיות כפי שאמנם היה, אך הלב היהודי - הפועם בקצבן של גזרות - ניבא מרות.

כבר בשלב הראשון גרמה האימה לבלבול מופלג, הכל נעו ממקום למקום כשאווירת נכאים של משבר קרב אופפת את הבריות.

לא היה צורך בנחושים, המציאות היתה מעבר לכל דמיון: החנויות נסגרו, המאפיות הושבתו, בתי החינוך נותרו מרוקנים, ולוחות המודעות זעקו גזרות.

נותרו האנשים כלואים בבתיים, מנסים למצוא מחסה מאחורי דלתות נעולות ומוברחות. והיו הראשים מושפלים, רכונים בכאב, המעיים הומות מרעב באין פת לחם. והרוח נפולה ואין לה מנחם.

וכל בניה היהודים של לודז' הנפלאה תמהים: הזאת לודז'?! מה היה לה - כי נפלו פניה? אבוי כי צריה עלו בה!!

לודז' - מעולם שהיה ואינו עוד

עירי שלי! לודז' בה נולדתי! זו שמזה חמישים שנה עזבתי ולא ראיתי עוד... געגועים מציפים את לבי למחוז ילדותי האבוד... נזכר אני ברחוב פיטרקובסקא, הלא הוא המרכז המסחרי הסואן שתמיד היה מלא ביהודי הסביבה ובנכרים מערי השדה שפקדוהו, הן בו ניתן היה לרכוש כל טובין שהם.

כל פוקדיו נעו בו בהליכת מרוצה, שהרי את עידן התקשורת האלחוטית לא ידעו עדיין, וכל פעולות המסחר נעשו תוך התרוצצות רבתית.

פיטרקובסקה. רחובה הראשי של לודז', בשנות העשרים

על סרט זכרוני הנגלל, מופיעים בגעגועים עזים חברי הנפלאים, אתם שחקתי עוד כתינוק. יחד הדפנו הכדור, יחד חפשנו גם מצאנו במשחק המחבואים. עתים נצחנו, עתים נוצחנו, אך תמיד מלאה שמחת הילדות את לבותינו הצעירים.

זוכר אני את כתת החיידר בביתו של רבי זכריהו - מלמדי האהוב. ולא שכחתי גם את ה"רבנית"

שבאה לעזרתו בהכאת הילדים, אם בשעה שלא הגו את אותיות האלף־בית כאשר הורה רבם,

אם בשעה שלא נענו לדרישותיה הקפריזיות...

צעירי הצאן... רבבות היו הם - ואינם...

י בערגה עולה לפני עיני רוחי זכרו של ר' אברהם פ טשניק - זה שלמדני גפ"ת בגיל מאוחר יותר. נזכר אני גם במלמדי המסורים שלמדוני פרקי תנ"ך ובהקפדה לא מבוטלת דרשו שנדעם בעלי־פה. הצלחתם היתה רבה שכן במבחן השמיעו ל פנינו את סופם של הפסוקים ואנו השלמנו ללא פקפוק את התחלתם.

¹ מאמץ על השקענו בעת השינון - אני ואחי ברוך בער - אך ידענו שהבל כדאי. עם זאת נהג אחי לטעון לפני אבי ז"ל שרמת למודים זו - לא עבורנו היא...

חבורת הילדים הנלבבת, עמה עברתי את שנות ילדותי המאושרות, לוותה אותי באהבה, עד שחרבו הקוצצת של האויב המר הפרידה ביננו לנצח. עד היום יוצאת נפשי לאותם ילדי חמד לודז'אים שאינם עוד...

לא אשכח גם את אנשי השטיבל שלנו הלא הם תלמידי בעל ה"אבני נזר" זצוק"ל וחסידי. בשטיבל הסוכטשובי, הייתי פוגש בהם בלילות שבת, כשהם מכונסים בחבורות, מתפללים ומתווכחים בקול. מהם - שדעותיהם נשמעות, מהם - מקבלים דעת חבריהם, בין כך ובין כך נשמע קול התורה למרחוק.

בילדותי סובר הייתי שתעסוקתם היחידה היא יישור גירסאות במפרשי הש"ס והפוסקים, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. דומה היה שעניני פרנסה והויות העולם שסביבם אינם שייכים אליהם כלל, מצחם קמוט היה, והם שקועים ראשם ורובם בעסק התורה עד שניתן היה לחשוב שרק אביו ורבה מוצאים משכן בקדקדם החרף.

רק משהתבגרתי ידעתי שרובם אמנם עניים מדוכאים, המקיימים את התורה מתוך עוני וצער כשמוזנם פת במלח. ומקום מגורים להם - מחסן אפל או עלית גג טחובה.

כבמסדר חגיגי נצבים לנגד עיני גם בני המשפחה הנרחבת: דודים ודודות אשר אהבתי, אותם שפקדו את מעוננו תדיר.

הה ! מה צר לי על שגם הם, כמו כל האחרים, נעלמו כמו לו לא היו. התרוקנה לודז' שלי מכל אותם שהערצתי...

וממשיך לחלוף מסדר זכרונותי: חייטי לודז' האהובים ולצדם הרצענים - אותם עניים מרודים הנוקשים בפטישים על ראשי מסמרי המנעלים, ופיהם מזמזם מנגינה נוגה מאוצר הפולקלור היהודי:

*"די יזמיטוב דיקע טעג הייבן זיך אן צי בוויזען, לייגט דער שניידר
א וועק די שער מיט דעם אייזן"*

*("מי החגים השמחים קרבים ובאים עוזב החייט את המגהץ
והמספרים")*

אבוי! גם הללו נעלמו מאופק חיי, אותם העניים המופלגים שרוחם כה עשירה היתה; כמה שמחים היו בחלקם על כל חלקיק של עבודה מזדמנת, ובלבד שמתן שכרה בצדה. שש עשרה שעות ביממה עמלו בפרך ולאחר מכן נהנו מ"סעודתם" - פת במלח ומי נטלה לשתייה! בהם ראו את צמאונם לאחר שהלחם הדל הצליח להשקט קמעא את רעבוונם.

וחבריהם י הסבלים, גם דמויות משלהם בלטו היטב בנוף ה לודז'אי. בסובלנות כבירה כתפו על שכמם חבילות ענק והעבירן ממקום למקום. (והרי משאיות טרם היו בארץ). עשר אגורות "שלמות" הריחו בתום מסע משאם.... ועם כל זאת רבים היו הלהוטים אחרי "פרנסה" שכזו...

על כל עמליה של עיר נעוריה הומה לבי, על גורלם המר חמרמרו מעי, כי גם המה בין המושמדים... המוכחדים...

רבניה הראשונים של לודז'

סבי ר' בנימין יוסף מארוקו.
בר לב טהור רץ לעזרת נחוצ
השתתף בצרות הזולת

עיר של סופרים ושל חכמים היתה לודז' כבר מתחילתה. גדולי רבניה נודעו בעולם התורני בשיעור קומתם העצום.

הרבנים הראשונים בעיר היו רבי יחזקאל נומברג זצ"ל שנפטר בשנת 1851 (התרי"א) אחריו כיהן כרב העיר אבי זקני הגדול רבי לעמל מארוקו זצ"ל. אחריו שמש כמו"צ בעיר בנו רבי יעקב מארוקו זצ"ל הוא נפטר בעש"ק תשא י"ז אדר א' תרנ"ד (1894). בהכנסי בבריתו של אאע"ה זכיתי ונקרא שמי בישראל על שם סבי זה - יעקב.

רבי אליהו חיים מייזל זצ"ל רבה האחרון של לודז'

אחרון היושבים על כס הרבנות בלודז' היה רבי אליהו חיים מייזל זצ"ל. בין השנים התרל"ג (1873) להתר"ע (1910) היה הוא האוחז בדופק החיים הרוחניים בעיר.

גדול היה הרב מייזל זצ"ל בלמדנותו, בצדקתו ובפקחותו. הוא הירבה להפעיל סמכותו בישרו הדורים, בתווכו בין נציגים ובפשרות אין ספור, אליהן הגיע בזכות חכמתו שעמדה לו, לבל יזדקק למקל החובלים של אנשי החוק.

אישיותו היהודית באה לידי ביטוי בהתנהגותו היומיומית במעגלי צדק וביושר חסר פשרות. הליכותיו היו נר לרגליהם של תושבי עירו ושמעו יצא ברבים. הנהגתו הנפלאה הקרינה אלומות אור זוהרת. יש לציין שמאז הסתלקותו של הרב מייזל זצ"ל, ב שנת תר"ע, לא זכתה לודז' לרב ראשי נוסף. כל הנסיגות למצוא דמות תורנית בשיעור קומה מקביל לשלו, עלו בתוהו. כך כיהנו בלודז' עד לפרוץ מהומות הדמים, רק מורי צדק ולא רבנים.

מקום קבורתו של הרב מייזל, הוא בכניסה לבית העלמין הלודז'אי, במסילה הפונה לצד ימין.²

הרב אליהו חיים מייזל ז"ל
- רבה של לודז'

² ספור אחד מרבים ידגים קורטוב מפקחותו העצומה של הרב מייזל זצ"ל: סוחרים רבים מכל רחבי רוסיה ופולין הגיעו ללודז' לערוך קניותיהם. ביניהם בלט מספרם של הסוחרים היהודים הממולחים. כיון שהימים היו טרם התפתחות מוסדות הבנקאות, דאגו הסוחרים להפקיד את כספם, בערבי שבתות, אצל המארחים שבבתיהם התאכסנו.

והנה ארע מקרה לא טהור: אחד הסוחרים שהפקיד את כספו אצל מארחו, עני מרוד, בא במוצאי שבת לקבלו בחזרה, אלא שאז נתקל בטענת "להד"ס!" "לא הפקדת דבר!"

האורח שסכום פקדונו הגיע לאלפי רובלים פרץ בבכי עז תוך שהוא מבהיר לבעל הבית שרובם של הכספים אינם שלו, ומלוי יחסדו בו שלקחם לעצמו. אולם כל טענותיו היו ללא תועלת - המארח נשאר בשלו. הגיע האיש העשוק לבית רב העיר ובסערת נפשו ספר לו את המאורע כולו. שמע הרב והזמין את הסוחר לבייתו ליום שני בשבוע. ביום ראשון, מיד לאחר אותו מוצאי שבת, נקרא המארח לבית הרב, שם התבקש על ידי הרב לשאת תרומה נכבדה לצרכי צדקה חשובה. שעה ארוכה הסביר הרב נחיצותה של אותה מתת יד וכל אותה עת "הסביר" האיש לרב עד כמה הוא עצמו עני ואין באפשרותו לתת דבר, רק לאחר שכנועים נוספים הסכים להויל מכספו חמשה רובלים. כאן סרב הרב: אין סכום פשוט שכזה מקובל עליו בסופם של כל אותם דבורים הלך האיש לביתו מבלי שהרב יקבל ממנו מאומה. ביום שני - אותו יום בו הזמן הסוחר העשוק, קרא הרב פעם נוספת למארח. האיש הגיע שעה קלה לפני בוא הסוחר, שוב החל הרב להתפלם עמו בקשר לאותה צדקה מדוברת, משהגיע הסוחר, שמע את הרב משוחח בניחותא עם מארחו, שמע גם איך ממשיך לסרב להעלות סכום כספי הצדקה. כשכל הזמן מעלה הוא טענתו: אין בידי יותר מחמישה רובלים! הסוחר שפקעה סבלנותו, פרץ לחדר הרב תוך שהוא מאשים גם אותו: הכיצד אין הרב קורא גם אותו פנימה כדי שיוציא כספו מגוזלו? הרב עשה עצמו כאילו אינו יודע דבר מאותה גנבה, פנה אל הגנב ובקש ממנו לפצות במשהוא את הצעקן שפלש לחדר, שהרי אחרת לא ירצה להתארח אצלו יותר.

לודז' קהילת קודש מעטירה

רוב מנין רוב בנין של בני לודז' נמנו על ציבור לומדי התורה. כשהם ספונים ביראת שמים צרופה, עמלו והגו ברוב שעותיהם בעסק התורה וקיימו מצוותיה בכל ישותם.

השטיבלך שבלודז' - כבית ערי פולין ועירוניתה - מלאים היו בלומדי ש"ס ופוסקים, שולחן ערוך ונושאי כליו, ראשם ולבם נתונים היו בהלכה ובאגדה, במוסר ובחסידות.

כותלי בית המדרש שמשו כחיץ בין יושבי קרנות מבלי עולם, לבין עם ה' ההולך בדרכיו. שם, בשטיבל מלא החום והלבביות, ניתן שלטון מוחלט לנשמה היהודית. שם הובילו המוח והשכל כשהם דוחקים הצידה ושוחקים ככל האפשר את צרכי הגוף ותענוגותיו. בבית המדרש, היה אפשר לפגוש בכל פינה עמלי תורה הרכונים על גמרותיהם הפתוחות או מוסיפים שורות של חדושי תורה בכתביהם. כל מרצם וכוחם מופנים היו להגות בדברי קושט ואמת. להבין דברי חכמת גדולי הדורות - ראשונים ואחרונים. לתרץ קושיות ולשמח לבם בהגיי חריפותם, עמקותם והבנתם של מוסרי התורה לדורותיהם.

אף שתנאי חייהם הכלכליים רחוקים היו ממושג רווחה דאגו הם גם שיהיו ספרי לימוד רבים בהישג ידם. ולא קלה היא! אותם צורבים מלודז' עירי קיימו בעצמם את הכתוב: "אדם כי ימות באוהל"... (במדבר טו. יד) כפי שדרשו חז"ל: "אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה". ואמנם - הכרת פניהם ענתה בהם שאף כי העיסוק בתורה מייגע ומתיש הרי שחשך - מוסיף הוא גם מוסיף! ובזכות אותה חשקנות לתורה זכו הם להחשב על אותם שעליהם נאמר: "אתם נקראים אדם ואין אחרים נקראים אדם"

הקשר בין יהודי לודז' לבין גדוליה

חיזוקים נפלאים ללימוד התורה מצאו אנשי לודז' גם בקשר האמיץ שנקשר בינם ובין גדולי הדור וצדיקיו. רבים מהם קשורים היו לרבותיהם בשושלות החסידיות השונות, וקשרים אלו נתנו אותותם בכל הרמ"ח והשס"ה. בעקביות נסעו הם לחצרו של הצדיק ממנו קנו דרך בעבודת ה'. יש והיו צריכים לחלוף על פני מרחבים עצומים, ובאין פרוטה בכיסם היו עושים דרכם ברגל, ובלבד שיזכו להגיע ולהבנות משיחות של חיזוק, ולהרחיב אופקי לימודיהם בדברי תורה מחכימים עד שיהיו הדברים נר לרגליהם.³

כך גידלה לודז' גידולי תפארה. כך גדלת בה גם אני. ואין לא תהמה עלי רוחי בהזכרי בעיר מולדתי!...

³ זכורה עמדי לטובה דמותו הנפלאה של דודי, אחי אמי, ר' חנוך ציטרינובסקי הי"ד, אשר עלה על המוקד יחד עם כל בני הגולה הדוויה. איש קשה יום היה דודי, כמעט כל ימיו עברו בעוני ובמחסור. אך עם זאת בכל לילותיו, ואפילו בלילות החורף כשהקרה הקפיאה את העצמות, ישב הוא ליד שולחן הלימוד והגה כמשך שעות ארוכות בגמרא הקדושה, אלא שכיון שחשש שהנמנו יטרוד אותו מלימודו, היה טובל רגליו כל זמן הלימוד בקערה מלאה במים קרים כדי שלא תחטפנו שינה. כסמל וכמופת נשאר לי דודי זה, כדמות של אוהב תורה בדומה לבני דורו הריבים, אלו שלשקדנותם ולהגותם בתורה לא היו קץ ושיעור.

פרק ב'

ימי פלישה וכבוש

מדנציג תפתח הרעה

דנציג 1938. תרצ"ח.

ברחובה של עיר הנמל המון אדם. ימים של סתם, וכל באי העיר עוסקים בשלהם: מי במסחרו, מי במלאכתו. ואני בתוכם...

פתע רוגש הרחוב, גרמנים לבושי צהוב (צבעם של הנאצים) ומקלות בידיהם, מסתערים כחיות טרף על כל מי שחזותו נדמית להם כשייכת ליהודי. מבעם הרצחני מסגיר בקלות את כוונותיהם, ומכות האלות מדברות בשפת עמלק. יורדות האלות, נוחתות ופוגעות מבלי הבחן בכל אשר תפגענה ומפצצות הן עצמות גופות דוויים.

וצופה האוכלוסיה הפולנית ושוחקת... וצופים אנשי החוק המצויים שם ברחוב, ודוממים... והיהודים הנרדפים נדחפים ונדחקים לכל מחבוא אפשרי! ואני בתוכם!

שם ואז נודעה לי דנציג זו במערומי דו פרצופיותה - הפולנית והגרמנית גם יחד. זו העיר הדו-לאומית ששני השטנים חברו בשליטתם עליה יחדיו.

אלא שלא ארכו הימים וגרמניה תבעה את שלה: שליטה גרמנית מוחלטת בעיר הנמל והמסחר. ומשלא נענתה מיידיית החליטה לעשות דברים. ואמנם - הדברים נעשו! ועולם שלם נהפך!!

ולא קם הכח בפולנים לעמוד מול אותה פלישה גרמנית מוחצת. ומלבד מספר פצצות שהוטלו על וורשא הבירה, בימים הראשונים, נכנעה פולין ללא מלחמה...

ונסתם ויש רודף!

התמסרותה המהירה של פולין לגרמנים הכתה את אזרחי הארץ בתדהמה. הגרמנים - שנואי נפשם של הפולנים היו. הכל ידעו את תאוות הרציחה של הכובשים הנוראים. והפחד מפניהם גרם לבלבול שאין אח לו. יהודים כלא יהודים נטלו מכל הבא ליד ומיד החלה תנועת בריחה לא נשלטת - מצפון לדרום, וממערב למזרח. הלודז'אים סברו שכדאי לברוח לוורשא, מתוך מחשבה שגויה שהבירה לא תכבש על ידי האויב... ואלו הוורשאים נסו גם הם... לקרקוב... מבלי כל סיבה ברורה.

כך הפכו בלילה אחד כל אנשי הארץ לגולים ולנוודים כשלהט החרב המתהפכת מאיים עליהם. כבישי הארץ מלאו המון אדם שנע באנדרלמוסיה מתוך תמהון לבב, וממעל - אזורי האויב כמו היו מצפים לבריחה זו, הם הנמיכו טוס וקצרו בנסים בעשרותיהם... ולא חשבו הטייסים לברר מי ומי בהולכים. כי לשם מה להם זאת?! באכזריותם הרבה, שהופגנה כבר בימי הראשית, נטבחו המון אדם בדרכים.

ואני - עודני בביתנו שבלודז', ברחוב נובומיסקא 8. אך גם אלינו הגיעה ידו הארוכה של הפחד. בשעת ליל מאוחרת הלמה שוערת הבית על דלת מעונו ובזעקתיה הצליחה להוציא אותי ואת שלושת אחי ממיטותינו, תוך שהיא מבהירה חד משמעית: "גברים בורחים ונשים נשארות!" התלבשנו כרדופי סער וכבר מצאנו את עצמנו בחוץ - ארבעתנו יחד.

לעינינו נגלו רחובות שחורים מאדם - זקנים וצעירים, ילדים בזרועות הוריהם, אמהות הדוחפות עגלות תנוקותיהן ורבים שגררו אחריהם עגלות יד מאולתרות עמוסות ב"רכוש"... דומה היה